

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Запропоновано методичні підходи до визначення трансакційних витрат інноваційної діяльності. Розкрито особливості управління трансакційними витратами інноваційної діяльності. Запропоновано й обґрунтовано систему оціночних показників, що характеризують ефективність управління такими витратами.

Ключові слова: трансакційні витрати, інноваційна діяльність, економічна ефективність.

Вступ. На сучасному етапі трансформації велике значення для української економіки має стимулювання інноваційної діяльності. Застосовуючи інституційний підхід при розгляді інноваційної діяльності як цілеспрямованої системи заходів щодо розробки, запровадження, освоєння, виробництва, дифузії та комерціалізації нововведень, можна сформувати умови ефективного здійснення цього процесу. Динаміка створення і результати нововведень залежать від ефективності трансакцій учасників інноваційної діяльності. У зв'язку з цим актуальності набуває питання застосування теорії трансакційних витрат і обґрунтування нових методичних підходів до визначення умов, що реально забезпечать ефективність інноваційної діяльності. Це буде сприяти якісним зрушенням в економіці, що забезпечить стійкий розвиток України в цілому.

Проблеми інноваційної діяльності в умовах розвинутої ринкової і трансформаційної економіки широко досліджуються як вітчизняними науковцями, зокрема В. Александровою, А. Гальчинським, В. Геєцем, С. Ілляшенко, О. Лапко, Н. Чухрай, І. Шовкуном, так і закордонними економістами, серед яких можна назвати, зокрема І. Ансоффа, А. Аткінсона, Дж. Бессанта, Р. Каплана, Дж. Кларка, Н. Олівера, Дж. Тідда.

Широке коло завдань і методів їх вирішення, пов'язаних з дослідженням трансакційних витрат в умовах ринкової трансформації, знайшло відображення у наукових роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них: С. Архієреєв, І. Булеєв, Я. Зінченко, Г. Козаченко, І. Коропецький, В. Радаєв, В. Тамбовцев, А. Олейник, А. Шаститко, Х. Демсітц, Р. Коуз, Д. Норд, О. Уільямсон та інші.

Проте деякі теоретичні, методологічні і практичні аспекти потребують подальших досліджень. На сьогодні відсутні комплексні дослідження питань сутності трансакційних витрат інноваційної діяльності, методів їх кількісного вимірювання, аналізу, оцінки ефективності та управління на вітчизняних виробництвах машинобудівної галузі. Цей факт зумовлює необхідність здійснення подальших теоретико-методологічних і прикладних досліджень щодо розробки методології управління трансакційними витратами інноваційного розвитку підприємств, аналізу структури та проблем оптимізації величини трансакційних витрат інноваційної діяльності.

Для вирішення завдань, що дозволяють досягти поставленої мети, використано такі методи аналізу: теоретичного узагальнення, порівняння, аналогії та конкретизації.

Основна частина. Ринкова трансформація економічної системи України передбачає корінні зміни інституціонального середовища з метою створення оптимальних умов для економіко-соціального розвитку країни. За роки трансформації економіки України відбулися істотні інституціональні перетворення, зокрема в інноваційній сфері формування законодавчої бази з метою створення умов для активізації інноваційної діяльності.

Звичайно виділяють такі джерела економічного розвитку: 1) на основі використання факторів виробництва; 2) на основі інвестиційних вкладень; 3) на основі активізації інноваційної діяльності.

Досвід економічно розвинутих країн свідчить, що інноваційна діяльність є найбільш ефективною сферою вкладення інвестицій. Упровадження наукових досягнень у виробничо-соціальну сферу є основними компонентами, що, у кінцевому результаті, забезпечують конкурентоспроможність продукції, зростання валового національного продукту, вирішують проблеми ефективного використання і розвитку науково-виробничих ресурсів.

Сьогодні у всіх розвинутих країнах інноваційна складова є найважливішою частиною загальнодержавної соціально-економічної і науково-технічної політики. Вона належить до числа основних пріоритетів розвитку. Застосування тільки факторів виробництва та інвестиційних вкладень неефективне, тому що вони повинні бути лише засобами інноваційної діяльності.

На думку А.П. Осипи, механізм створення і поширення інновацій складається з таких трьох основних елементів – інноваційної стратегії підприємств, фінансовій підтримки інноваційної діяльності та державної інноваційної політики [1, с. 23].

На наш погляд, варто враховувати ще четвертий елемент – інституціональне середовище, у якому здійснюється інноваційна діяльність.

У сучасних умовах суть інноваційної діяльності можна подати у вигляді формули «науково-технічна розробка – організація виробництва і впровадження інноваційної продукції – комерціалізація». Важливою умовою активізації інноваційної діяльності в Україні є удосконалення інституціонального середовища, у якому здійснюється інноваційна діяльність. Удосконалення інституціонального середовища у сфері інноваційної діяльності насамперед викликає необхідність звернути увагу на інститути, які беруть участь у інноваційних процесах.

Розгляд інституціонального забезпечення інноваційної діяльності доцільно здійснювати на базі чіткого визначення понять «інституціонального середовища» та «інститут».

З погляду О.С. Белокрилової, В.В. Вольчика, А.А. Мурадова [2], інституціональне середовище – це «визначений упорядкований набір інститутів, що створюють матриці економічної поведінки, які визначають обмеження для господарюючих суб'єктів, сформульовані в рамках тієї чи іншої системи координації господарської діяльності». Інститути за своєю природою не однорідні – прийнято розрізняти інститути першого (системоутворюючого) і другого порядків. Отже, інституціональне середовище не є простим набором відповідних їй інститутів. Можна припустити, що інституціональне середовище є особливого роду матрицею розвитку вищого порядку чи вектором, що визначає основний напрям розвитку системи і швидкість інституціональних змін, а також ті орієнтири, на основі яких відбувається формування і добір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів.

При проведенні будь-яких інституціональних перетворень необхідно мати на увазі, що саме за державою зберігається роль інституціонального іновато-

ра реформування державного механізму. У рамках сучасного інституціоналізму найбільш розповсюджене є трактування поняття інститутів Д. Норта. Під інститутами він розуміє «структуру, що люди накладають на свої взаємини, визначаючи в таким засобом стимули, разом з іншими організаціями, що окреслюють границі вибору, а вони у свою чергу задають рамки функціонування економіки і суспільства протягом того чи іншого періоду часу» [3, с. 7]. Тобто, на думку Норта, саме інститути задають систему стимулів, скеровуючи діяльність людей у певному напрямі. Таким чином, інститути знижують ризикованість і роблять дії агентів більш прозорими.

Значення інституціональної теорії для сучасного економічного аналізу інноваційної діяльності зводиться до такого положення. По-перше, будь-яка інноваційна модель відповідає певному типу інституціональних обмежень. По-друге, ці типи можуть значно відрізнятись залежно від різних зовнішніх умов. По-третє, зміст кожної моделі залежить від конкретних інститутів, які зазвичай чуттєві до різних змін інституціональних обмежень [4, с. 277–279; 5, с. 31–37]. Тому інституціональне середовище має значний вплив на інноваційну діяльність.

Таким чином, інституціональне середовище визначає напрям, за яким відбувається розвиток інноваційної діяльності.

В економічній літературі пропонується визначення загальних витрат як суми змінних та постійних витрат – чим менше кут нахилу графіка витрат, тим вигідніше виробнича діяльність: невеликі змінні витрати на одиницю продукції зв'язують менше оборотного капіталу та передбачають одержання більшого прибутку. У працях І.П. Булеева [6], С.І. Архієреєва [7] розглядається вплив транзакційних витрат на загальні витрати підприємства (рис. 1).

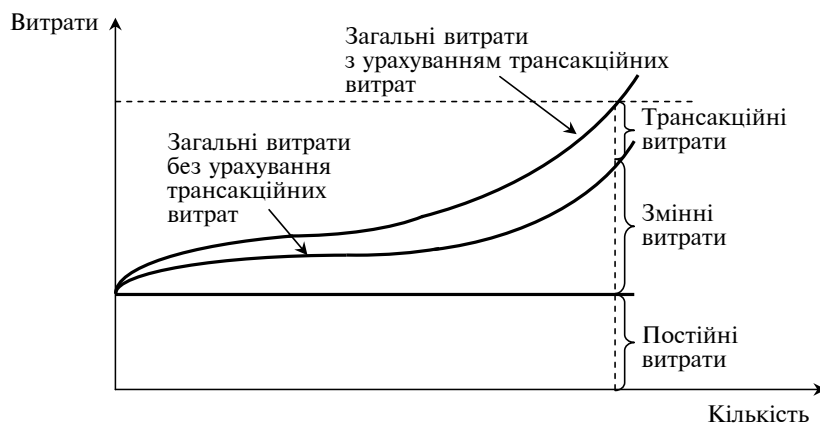

Рис. 1. Динаміки валових, постійних, змінних і транзакційних витрат при традиційному виробництві

Алгоритм комплексного управління транзакційними витратами життєвого циклу інноваційного продукту наведено на рис. 2.

Оцінку недоліків існуючої системи управління транзакційними витратами інноваційної діяльності та можливості її удосконалення подано в табл. 1.

На промислових підприємствах різної форми власності, що випускають інноваційну продукцію, транзакційні витрати інноваційної діяльності повинні стати не тільки предметом обліку та пасивної фіксації в різних документах, але й предметом управління. Таким чином в умовах ринкової економіки перед менеджерами підприємств постають ще більш складні завдання, пов'язані з пошуком шляхів активного впливу на зниження транзакційних витрат.

Рис. 2. Алгоритм комплексного управління трансакційними витратами життєвого циклу інноваційного продукту

Таблиця 1

**Недоліки існуючої системи управління трансакційними витратами
інноваційної діяльності та можливості її удосконалення**

Недоліки діючої системи управління ТВІД	Наслідки недоліків діючої системи управління ТВІД	Способи усунення недоліків діючої системи управління ТВІД
1	2	3
1. Відсутній облік та регулювання сумарних ТВІД та їх структури за стадіями життєвого циклу інноваційного продукту	Неможливо цілеспрямовано впливати на оптимізацію співвідношення «витрата-результат»	Введення обліку та регулювання ТВІД за стадіями життєвого циклу
2. Систематично не визначається співвідношення витрат та якості	Те саме	Те саме
3. Здійснюється автономне управління комплексом ТВІД за господарськими одиницями, але не за ланками	По-перше, зниження витрат в одній з ланок може привести до зростання сумарних витрат; По-друге, зменшується можливість обґрунтованого планування витрат	Застосування прямого та непрямого управління ТВІД по виробках
4. Відсутня стратегія зниження ТВІД за виробами та суб'єктами інноваційної діяльності	По-перше, подорожчання витрат на повний життєвий інноваційний цикл; По-друге, завищення планів	Створення стратегії зниження ТВІД
5. Не встановлено контрольні точки оцінки доцільності подальшого здійснення ринкових трансакцій	По-перше, розробка неефективних інноваційних проектів та втрата ресурсів; По-друге, відсутність критеріїв прискорення термінів розробки високоефективних трансакцій	Необхідно обґрунтувати проведення через визначені проміжки часу переоцінку доцільності продовження визначених ринкових трансакцій
6. Не реалізуються можливості методу функціонально-вартісного аналізу, що не вписане у систему управління ТВІД та якістю	Обмежено сферу застосування функціонально-вартісного аналізу; Знижується функціональний ефект функціонально-вартісного аналізу	Введення функціонально-вартісного аналізу в усі елементи системи управління ТВІД
7. Не визначено структуру управління ТВІД	Допускаються втрати ефективності	Введення структури управління ТИІД
8. Діюча система управління якістю не наповнена економічним змістом	Приймаються економічно необґрунтовані рішення	Необхідність упровадження комплексної системи управління якістю та ТВІД
9. При атестації технічного рівня та якості продукції на підприємстві не враховуються економічні параметри ТВІД	Знижується об'єктивність та ефективність оцінки атестації продукції	Необхідно передбачити техніко-економічну атестацію виробу, що включає для атестації показники ТВІД

Такий підхід в сучасних умовах може стати альтернативним механізмом підвищення ефективності інноваційної діяльності.

Безумовно, що ефективність інноваційної діяльності підприємства значною мірою визначається ефективністю управління трансакційними витратами при виробництві нової продукції. Основними показниками, які запропонува-

ні нами, при оцінці рівня ефективності управління ТВД є такі: 1) коефіцієнт рентабельності трансакційних витрат; 2) трансакційні витрати інноваційної діяльності на одну гривню валового доходу інноваційного підприємства; 3) трансакційні витрати інноваційної діяльності на одну гривню валових витрат інноваційного підприємства; 4) інтегральний коефіцієнт трансакційності інноваційного виробництва.

Коефіцієнт рентабельності трансакційних витрат нами пропонується визначати як:

$$P_{ТВД} = \frac{\Pi}{ТВД}, \quad (1)$$

де $P_{ТВД}$ – коефіцієнт рентабельності трансакційних витрат;

Π – сума прибутку від реалізації інноваційної продукції;

$ТВД$ – трансакційні витрати інноваційної діяльності.

З наведеної формули можна зробити висновок, що одним з основних завдань управління ефективністю трансакційних витрат є мінімізація їх суми в процесі розробки, виробництва і реалізації продукції. Слід відзначити, що економія трансакційних витрат на всіх стадіях інноваційної діяльності – важливий напрямок підвищення ефективності управління ними.

Трансакційні витрати інноваційної діяльності на одну гривню валового доходу інноваційного підприємства визначаються діленням загальних трансакційних витрат випущеної нової продукції на валовий дохід цього підприємства. Формула розрахунку цього показника має такий вигляд:

$$ТВ^{ВД} = \frac{ТВД}{ВД}, \quad (2)$$

де $ТВ^{ВД}$ – трансакційні витрати інноваційної діяльності на одну гривню валового доходу інноваційного підприємства;

$ВД$ – валовий дохід інноваційного підприємства.

Трансакційні витрати інноваційної діяльності на одну гривню валових витрат інноваційного підприємства визначаються як відношення загальних трансакційних витрат випущеної нової продукції до валових витрат цього підприємства. Формула розрахунку цього показника має такий вигляд:

$$ТВ^{ВВ} = \frac{ТВД}{ВВ}, \quad (3)$$

де $ТВ^{ВВ}$ – трансакційні витрати інноваційної діяльності на одну гривню валових витрат інноваційного підприємства;

$ВВ$ – валові витрати інноваційного підприємства.

При розрахунку даного показника валові витрати слід розглядати як сукупність витрат підприємства.

Розрахунок інтегрального коефіцієнта трансакційності інноваційного виробництва пропонується проводити за такою формулою:

$$K_m = P_{ТВД} \times \left(\frac{1}{ТВ^{ВД}} \right). \quad (4)$$

Інтегральний коефіцієнт трансакційності інноваційного виробництва показує, наскільки дійовим та ефективним є використання трансакційних витрат інноваційної діяльності, а також відображає ступінь взаємодії досліджуваних підприємств із зовнішнім середовищем.

Управління трансакційними витратами інноваційного виробництва в умовах ринкової системи господарювання належить до завдань досить високої складності, у вирішенні яких можна виділити такі напрями:

– Перший напрям формує високі вимоги до достовірності, повноти й оперативності інформації, що характеризує фактичні трансакційні витрати.

– Другий напрям – удосконалення і впровадження бухгалтерського обліку трансакційних витрат інноваційної діяльності підприємства – насамперед, пов'язаний з необхідністю активного впливу на трансакційні витрати методами обліку і контролю.

– Третій напрям пов'язаний з оперативним виявленням факторів, що негативно впливають на ефективність здійснення трансакцій і рівень трансакційних витрат і розробку заходів щодо їх ліквідації.

– Четвертий напрям передбачає використовувати систему оціночних показників, за допомогою яких можна характеризувати ефективність управління трансакційними витратами інноваційної діяльності.

Загальну схему взаємозв'язку основних напрямків удосконалення системи управління трансакційними витратами інноваційної діяльності підприємства наведено на рис. 3.

Рис. 3. Схема взаємозв'язку основних напрямів удосконалення системи управління трансакційними витратами інноваційної діяльності підприємства

Зазначені підходи до вдосконалення управління трансакційними витратами дають можливість оцінювати й аналізувати трансакційні витрати інноваційної діяльності, також при їх використанні можна одержувати не тільки строго економічну оцінку, але і визначати шляхи їх оптимізації.

Висновки. На наш погляд, необхідно відзначити таке:

По-перше, у міру подальшого розвитку ринкових відносин в економіці України значення трансакційних витрат у підвищенні ефективності інноваційно-орієнтованих виробництв буде збільшуватися.

По-друге, вітчизняні товаровиробники інноваційної продукції можуть забезпечувати конкурентоспроможність продукції на основі зниження трансакційних витрат і, відповідно, ринкової ціни на нову продукцію.

По-третє, необхідно враховувати, що аргументованим напрямом зниження трансакційних витрат інноваційної діяльності є облік вже здійснених трансакцій і наявних трансакційних витрат, а також система управління ними на базі прогнозування, планування і прогресивних норм.

Багато з питань, пов'язаних з розглядом трансакційних витрат інноваційної діяльності, є новими для вітчизняної практики, оскільки вони не розглядалися в рамках старої системи господарювання на цьому рівні управління економікою. На сьогоднішній день питання трансакційних витрат при здійсненні інноваційної діяльності вітчизняними підприємствами обов'язково повинні погоджуватися з реальною економічною ситуацією в країні і можливостями кожного конкретного підприємства. Слід зазначити, що саме вирішення подібних питань для вітчизняних підприємств у найближчому майбутньому будуть набувати більшої актуальності.

Список використаної літератури

1. Осыка А.П. Экономические и организационно-правовые проблемы инновационной деятельности / А.П. Осыка. – Донецк, 1999. – 367 с.
2. Белокрылова О.С. Институциональные особенности распределения доходов в переходной экономике / О.С. Белокрылова, В.В. Вольчик, А.А. Мурадов. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2000 // <http://ie.boom.ru/Book/Content.htm>
3. Норд Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норд // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–17.
4. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. – СПб.: Питер, 2003. – 400 с.
5. Национальные инновационные системы // Н.И. Иванова. – М.: Наука, 2002. – 244 с.
6. Булеев И.П. Управление трансакционными издержками в переходной экономике / И.П. Булеев / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2002. – 154 с.
7. Архиреев С.И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С.И. Архиреев. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 288 с.

Предложены методические подходы к определению трансакционных издержек инновационной деятельности. Раскрыты особенности управления трансакционными издержками инновационной деятельности. Предложена и обоснована система оценочных показателей, характеризующих эффективность управления такими издержками.

Ключевые слова: *трансакционные издержки, инновационная деятельность, экономическая эффективность.*

The methodical going near determination of transaction costs of innovative activity is offered. The features of management of innovative activity transaction costs are exposed. The analysis of directions of forming of transaction costs of innovative activity of enterprises is carried out. The system of evaluation indexes which characterize efficiency of management of innovative activity transaction costs is offered and grounded.

Key words: *transaction costs, innovation activity, economic effectiveness.*

Надійшло до редакції 15.04.2011.